Veranderingen in de broedvogelbevolking van Exloo in 1976 - 2007

Jannes Santing & Rob G. Bijlsma

De broedvogelbevolking van het dorp Exloo op de Hondsrug is in de loop van 1976-2007 in omvang verdubbeld. Effecten van winter- en zomerweer, of van regenval in de Sahel, zonken in het niet bij de stugge toename tot en met de vroege jaren negentig, en bij de min of meer stabiele stand sindsdien. Dit wijst erop dat de lokale leefomgeving eerst structureel moet zijn verbeterd, en vervolgens weinig meer is veranderd. Vermoedelijk heeft dat te maken met groener wordende wijken, bijvoedering in de winter, aanbieden van nestkasten en andere vogelvriendelijke ingrepen. Afnames werden vooral vastgesteld bij soorten die in Afrika overwinteren, en bij soorten die voor hun voedsel grotendeels afhankelijk zijn van zaden, insecten en bodemdieren van boerenland in de omgeving.

Het landschap in West-Europa is de afgelopen decennia in rap tempo verstedelijkt (McKinney 2006). Zelfs in de provincie Drenthe, te boek staand als een 'groene provincie', hebben stads- en dorpsuitbreidingen in korte tijd forse delen uit het agrarische landschap weggekaapt. Om maar te zwijgen van recreatieparken en industrieterreinen. Drenthe is druk doende het buitengebied uit te leveren aan de meest biedende. Deze veranderingen komen boven op de mega-ingrepen in het boerenland in de 20ste eeuw, vooral ruilverkavelingen en de daarmee gepaard gaande grondwaterverlaging, wijzigingen in grondgebruik en toepassingen van kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Het effect van deze ingrepen op de vogelbevolking in Drenthe is geregeld in Drentse Vogels aan de orde gekomen. Het betrof dan telkens het wedervaren van vogelsoorten in bossen, boerenland en heidevelden. Van de vogels in dorpen en steden is weinig bekend, of althans gepubliceerd (maar zie voor Drenthe: Bijlsma & Santing 1996, Dijkstra *et al.* 1999, Dijkstra 2001). De alom besproken achteruitgang van de Huismus *Passer domesticus*, bijvoorbeeld, kan nauwelijks worden gestaafd bij gebrek aan telgebieden in dorpen en steden, en eigenlijk leveren alleen de wintertellingen een idee van de afname (Klok *et al.* 2006).
In dit stuk willen we daarom een 32-jarige telreeks van Exloo publiceren, een esdorp op de Hondsrug waar de tijd weliswaar niet heeft stilgestaan maar waar de veranderingen een enigszins organische maat hebben behouden. Dat staat haaks op de ongeremde groei die op veel plaatsen in Drenthe heeft geleid tot kaalslag en verwoesting van het oorspronkelijke landschap.

Exloo

In 1835 bestond Exloo slechts uit twee doorgaande wegen waarlangs zo'n 50 boerderijen lagen. Die structuur is nog steeds zichtbaar. Een kerk ontbreekt. Net ten noordwesten van het dorp ligt Boswachterij Exloo, aangeplant in de jaren veertig van de 20ste eeuw. Aan de oostzijde, ongeveer 10 m lager dan het dorp, ligt het Hunzedal dat 2 km verder oostelijk overgaat in de meteloze veenkoloniën. De overige zijden van het dorp worden begrensd door essen, waarop akkerbouw plaatsvindt. Dicht tegen het dorp aan liggen kleine graslandjes, deels beweid met paarden. Dat laatste is niet zonder betekenis.

Het dorp bestaat uit vijf delen: de vooroorlogse kern, de bebouwing van vlak na de oorlog, de rijtjeshuizen van na 1965, de nieuwbouwwijk van na 1970 en de nieuwbouwwijk die na 1987 is aangelegd. Het dorp besloeg vóór 1945 een oppervlakte van 46 ha; in 1945-65 werd daar nog eens 6 ha bebouwing aan toegevoegd, gevolgd door 19 ha in 1965-70, 6 ha in 1970-87 en 8 ha in 1987-93. Het huidige oppervlak beslaat 85 ha bebouwing, met in totaal 591 gebouwen (Bijlsma & Santing 1996).

Vóór de Tweede Wereldoorlog was het dorp ruim van opzet, met veel oud geboomte en tal van in bedrijf zijnde boerderijen. De naoorlogse bebouwing is strakker en dichter op elkaar geplaatst; de variatie in woningen is minder groot en de groenvoorziening bestaat uit spaarzaam geboomte, bes- en stekeldragende struiken en groenstroken. De laatst gebouwde wijk vertoont weer een wat grotere variatie in woonhuizen en tuinen.
Op 1 januari 2007 telde Exloo 1767 inwoners, een forse stijging vergeleken met het jaar 1612 toen er maar 112 mensen woonden. In die tijd liepen er nog wolven door Drenthe.

Methode

Het dorp wordt jaarlijks integraal met een eigen variant op de BMP-manier door dezelfde waarnemer geïnventariseerd (JS), in de beginjaren geholpen door Jan Hilbrands. Voor het onderhavige overzicht hebben we uitsluitend gebruik gemaakt van het dorpsgedeelte dat vanaf de aanvang van de kartering bestond (77 ha). Het in 1987 bijgebouwde gedeelte van 8 ha is wèl geïnventariseerd maar niet gebruikt om de vergelijkbaarheid over de jaren intact te houden.

Iedere ronde neemt minimaal vier ochtenden in beslag. Per ochtend worden bovendien twee rondes gedaan, namelijk de eerste van 20 minuten in de diepe ochtendschemering (lijsters en andere echte schemerbeesten), de tweede daaropvolgend voor de overige soorten. Voor die laatste groep golden de gewone rondes waarbij territorium-indicatieve waarnemingen werden ingetekend tijdens een rustige, dorpsdekkende fietstocht met geregelde afstap. Omdat de vaste waarnemer in het dorp woont, werden interessante waarnemingen buiten de vaste inventarisatierondes eveneens genoteerd. Van de Roek werd het exacte aantal nesten geteld op het moment dat de kolonie geheel was bezet. De inventarisaties besloegen de periode maart tot en met juni, waarbij late zomergasten tot in juli werden genoteerd.

De eerste jaren van de kartering laten bij vrijwel alle soorten een toename zien. Of hier sprake is van een leercurve van de waarnemer, is onduidelijk. Ertegen pleit dat de waarnemer zijn hele leven in Exloo heeft gewoond en ook al vóór 1976 actief naar vogels keek. Een ondertelling kan echter niet worden uitgesloten voor de eerste jaren van de kartering. Een methodologisch bepaalde afwijking van de trend kan ook zijn opgetreden sinds 2006, omdat het gehoor van de vaste waarnemer minder is geworden (vooral in het hoge bereik). De trefkans van een aantal soorten is daardoor verkleind, een nadeel dat optreedt bij elke ècht lange reeks, en bij de ene waarnemer eerder opgeld doet dan bij de ander. Hoe sterk de vermindering van het gehoor in dit specifieke geval een rol heeft gepeeld bij de betrouwbaarheid van de karteringen, en vanaf wanneer, is onbekend.

Resultaten

Gedurende de 32 jaar van de kartering, 1976-2007, werden 68 broedvogelsoorten op de 77 ha van de bebouwde kom van Exloo vastgesteld. Bijna 40% daarvan, 26 soorten om precies te zijn, kwamen in geen enkel jaar met 10 paren of meer voor (Bijlage 1). Dat betreft soorten die gewoonlijk in beemd of bos broeden, zoals eenden, roofvogels, weidevogels, spechten en ruigteminnende zangvogels (Nachtegaal, Roodborsttapuit, Bosrietzanger), of soorten die sowieso in deze contreien nooit een hoge dichtheid bereiken (Koekoek, uilen, sommige mezen, Wielewaal). Doordat Exloo nog een vrij organisch onderdeel van het omringende landschap vormt, en de randen van het dorp geleidelijk overvloeien in boerenerven, tuinen, landbouwgebied en bosjes, ligt het incidenteel voorkomen van dergelijke soorten voor de hand.

Bijna de helft van de soorten, 32 in getal, kan als standvogel worden betiteld (al is dat een schimmige categorie met soorten die – soms – deels wegtrekken over korte afstanden). Zeventien soorten zijn middellange afstandstrekkers, en nog eens 19 soorten zijn Afrika-gangers die grotendeels ten zuiden van de Sahara overwinteren (van de Sahel zuidwaarts tot zuidelijk Afrika). We mogen verwachten dat de aantalsontwikkeling van deze categorieën van elkaar verschilt: wat voor de ene groep forse gevolgen heeft (langdurige droogte in de Sahel, strenge lokale winter), heeft voor de andere groep geen directe gevolgen. Soms wel indirecte, indien sterke toe- of afname een verandering in de onderlinge verhoudingen teweeg brengen via competitie om voedsel en nestplaatsen. In dit overzicht zullen we ons richten op de wat algemenere soorten (minimaal 10 paren ooit).

Duiven

De toch al weinig talrijke Zomertortel *Streptopelia turtur* is in de loop van de jaren uit Exloo verdwenen; in de nabijgelegen Boswachterij Odoorn/Exloo (1627 ha) is de stand ook getuimeld, en wel van 53 naar 4 naar 3 in resp. 1985, 1993 en 2007 (van Manen 2008). Holenduif *Columba oenas* en Turkse Tortel *S. decaocto* zijn geen van beide talrijk, maar weten zich goed te handhaven. De Houtduif *C. palumbus* heeft in de jaren zeventig een geweldige sprong gemaakt (naar maximaal ruim 150 paren/100 ha), en bleef sindsdien schommelen op min of meer hetzelfde niveau.

Tezelfdertijd is de soort in bossen sterk afgenomen (van den Brink *et al.* 1996). Proefvlaktellingen in Boswachterij Exloo (in totaal 124 ha) kwamen in 1993 en 2007 uit op resp. 19.9 en 13.5 paren/100 ha (van Manen 1994, van Manen 2008). Behalve een afname onder invloed van veranderend agrarisch grondgebruik ligt ook een toenemende predatiedruk van Haviken *Accipiter gentilis* voor de hand (Rutz & Bijlsma 2006), een soort waarvan in Drenthe de hoogtijdagen voorbij zijn en die tegenwoordig moet sappelen voor de kost (zie Tabel 10 in Bijlsma 2006). Het is een aantrekkelijke gedachte te denken dat Houtduiven in de bebouwde kom, al is die nog zo klein, betrekkelijk veilig zijn voor Haviken. Zou dat een reden zijn dat Houtduiven in bebouwde kommen floreren, terwijl ze in bossen met een lantaarntje moeten worden gezocht? Of speelt ook dekking voor nesten een rol: verminderd in bossen (jonge opstanden ouder en opener geworden) en rijkelijk voorhanden in het dorp (klimop, coniferen).

Boerenzwaluw *Hirundo rustica* en Huiszwaluw *Delichon urbica*

Waar de Huiszwaluw in grote lijnen stabiel is gebleven, vertoont de Boerenzwaluw een paar opmerkelijke aantalsschommelingen: een crash in 1993 en een steile toename in 2004-06. Beide uitschieters zijn te verklaren met lokale factoren, namelijk de vermoedelijke komst van een marter en een Kerkuil *Tyto alba* op een boerderij waar altijd forse aantallen nesten zaten (1994), en de bezetting van een grote manege en van diverse kleinere paardenstallen die langs de randen van Exloo zijn verschenen.

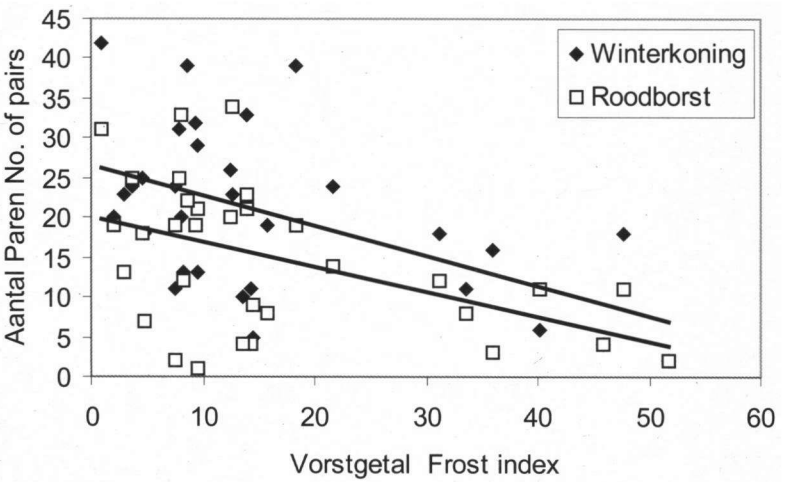

Figuur 1. Aantal broedparen van Winterkoning (bovenste regressielijn, Pearson correlatie -0.527, df=31, P<0.01) en Roodborst in Exloo (Pearson correlatie -0.475, df=31, P<0.01) in 1976-2007 in relatie tot het vorstgetal van IJnsen (hoe hoger, hoe strenger de winter). Een koude of strenge winter (lees: vorstgetal hoger dan resp. 28.5 en 44.4) gaat gepaard met een lage stand in het daaropvolgende broedseizoen, maar een klein vorstgetal resulteerde lang niet altijd een hoge broedvogelstand.

Breeding numbers of Wren (diamonds, upper regression line) and Robin in relation to the frost index in the preceding winter in Exloo (1976-2007). Frost indices >28.5 reflect cold winters, those >44.5 severe winters.

Winterkoning *Troglodytes troglodytes* en Roodborst *Erithacus rubecula*

Dit tweetal vertoont, met forse schommelingen, een geleidelijke toename over de gehele telperiode. Streng of koud winterweer viel telkens samen met lage aantallen, maar dat kwam ook wel voor na normale of zachte winters (Figuur 1); dat laatste is ongetwijfeld een gevolg van de lange-termijn toename die door de reeksen heenloopt. Het negatieve verband met winterweer is voor Winterkoning iets beter (Pearson correlatie -0.527, df=31, P=<0.01) dan voor Roodborst (Pearson correlatie -0.475, df=31, P=<0.01).

Zwarte *Phoenicurus ochruros* en Gekraagde Roodstaart *P. phoenicurus*
Twee zeer verschillende vogelsoorten, waarvan de een middellange afstandtrekker is (Zwarte), en de ander een Sahelganger bij uitstek. Je zou op grond daarvan verschillende trends verwachten. In grote lijnen lopen beide soorten echter gelijk op, met alleen de Gekraagde Roodstaart in de jaren 2000 in verval. Dat laatste is Europa-wijd het geval, en zette veel eerder in dan het geval is in Exloo (al vanaf de jaren zestig). In Boswachterij Odoorn/Exloo is de soort afgenomen van 100 paren in 1985, naar 88 in 1993 en 38 in 2007 (van Manen 2008). Waarom de Gekraagde Roodstaart het in Exloo nog zo lang heeft uitgehouden, is een raadsel.

Lijsters
Merels zijn, samen met Huismussen, de talrijkste broedvogels in Exloo. Groene dorpen met veel nestel- en foerageergelegenheid zijn dan ook aantrekkelijk. De geschiktheid van Exloo voor Merels *Turdus merula*, en op een veel lager niveau ook Zanglijsters *T. philomelos*, is vanaf halverwege de jaren tachtig sterk toegenomen (gemiddeld warmere zomers en zachtere winters); beide soorten zijn (ruim) verdrievoudigd in aantal. Dat geldt bepaald niet voor de Grote Lijster *T. viscivorus*, die feitelijk als broedvogel is verdwenen. In Boswachterij Odoorn/Exloo is de stand van Merel en Zanglijster tussen 1993 en 2007 licht gestegen, terwijl Grote Lijster sterk is afgenomen (van Manen 2008). Dat spoort aardig met Exloo.

Trekkende zangvogels
Alle lange afstandstrekkers onder de zangvogels laten een afname zien, in het bijzonder vanaf halverwege de jaren negentig: Gekraagde Roodstaart, Spotvogel *Hippolais icterina*, Braamsluiper *Sylvia curruca*, Grasmus *S. communis* (overigens buiten Exloo volop aanwezig; in Exloo zelf is braamstruweel vrijwel geheel verdwenen door maaien en verbossing), Tuinfluiter *S. borin*, Fitis *Phylloscopus trochilus* en beide vliegenvangers. Deze afname is niet onverwacht, want overeenkomend met de Europese trend, maar de timing van de afname is enigszins raadselachtig. Geen van de soorten liet bijvoorbeeld een duidelijk verband zien met de regenval in de Sahel (uitgedrukt in de regenanomalie, procentuele afwijking van de gemiddelde regenval in die regio over 1900-2005). Nu moet daar onmiddellijk aan worden toegevoegd dat de anomalie sinds 1976 overwegend negatief was, wat het ontdekken van een verband niet vergemakkelijkte.

Mezen
Kool- *Parus major* en Pimpelmees *P. caeruleus* zijn in de jaren tachtig geleidelijk in aantal gestegen, om vervolgens op een vier- tot vijfvoudig niveau te stabiliseren. De dip in 1995 valt niet te verklaren met winter- of zomerweer. De onderlinge verhouding is licht veranderd ten positieve van de Koolmees. De overige mezensoorten zijn aanmerkelijk schaarser (en afnemend: Staartmees *Aegithalos caudatus* en Matkop *P. montanus*), of slechts incidenteel broedvogel (Zwarte Mees *P. ater*).

Boomklever *Sitta europaea* en Boomkruiper *Certhia brachydactyla*
De explosieve toename van de Boomklever in Drenthe (Drewes *et al.* 2006) is niet aan Exloo voorbijgegaan. Na een trage aanloop met vaak niet meer dan 1 paar in 1990-99 (variatie 0-3) trad sindsdien een versnelling in de groei op, om voorlopig op 11 paar uit te komen in 2007. In Boswachterij Odoorn/Exloo werden in 1985 en 1993 telkens 5 paren geconstateerd, maar was de stand in 2007 al doorgeschoten naar 135 paar (van Manen 2007).
Boomkruipers laten tot en met 1985 een lage stand zien, om daarna op een dubbel zo hoog niveau te stabiliseren. Of de afname in de jaren 2000 reëel is, is niet zeker gezien het afnemende bereik van het gehoor van de vaste waarnemer. Van enig wintereffect was geen sprake.

Vliegenvangers
Beide soorten laten in grote lijnen dezelfde ontwikkeling zien: een toename tot halverwege de jaren tachtig, een stabilisatie met schommelingen tot in de late jaren negentig, en een daling sindsdien. De daling is voor de Grauwe Vliegenvanger *Muscicapa striata* veel sterker dan voor de Bonte *Ficedula hypoleuca*. Dat is conform bevindingen in geheel Europa, en in dit geval mogelijk versterkt door verminderd bereik van het gehoor van de karteerder.

Omdat we geen informatie hebben over het aanbod van nestkasten in Exloo valt er weinig te zeggen over de trend van Bonte Vliegenvangers. De toename van Kool- en Pimpelmees zou – bij een gelijkblijvend aantal nestkasten – mogelijk in toenemende concurrentie om nestplaatsen kunnen hebben geresulteerd. Overigens viel de piek van Bonte Vliegenvangers samen met gelijktijdig hoge dichtheden van Kool- en Pimpelmees, wat tegen het idee van nestplaatsconcurrentie pleit.

Kraaiachtigen
Afgezien van de Roek *Corvus frugelegus*, die een erratisch voorkomen in Exloo heeft (variatie: 0-190 nesten), laten de overige soorten duidelijke lange termijntrends zien: toename voor Zwarte Kraai *C. corone* en Gaai *Garrulus glandarius*, afname voor Ekster *Pica pica*, en sterke afname voor Kauw *C. monedula*. Die laatste is vanaf 1998 in een vrije val geraakt.

De verdwijning van de roekenkolonie, waar altijd wel enkele Kauwen in broedden, kan daar niet de oorzaak van zijn geweest omdat Kauwen bij afwezigheid van Roeken in 1987-91 geen afname te zien gaven. Roeken en Kauwen zijn allebei geheel afhankelijk van het voedselaanbod in boerenland (emelten, regenwormen, insecten, zaad), en het ligt voor de hand te denken dat daarin veranderingen ten nadele zijn opgetreden. De gelijktijdige afname van Spreeuw *Sturnus vulgaris* is in dit verband veelzeggend, immers ook een echte emeltenvreter. Helaas weten we daar niets van, al is voor West-Drenthe het verdwijnen van de evenzeer van emelten en regenwormen afhankelijke Wulp toegeschreven aan de afnemende biomassa van regenwormen in agrarische gebieden die uit productie werden gehaald (van Dijk & Bijlsma 2006).

Zwarte Kraai en Gaai laten beide een flauwe toename zien, gevolgd door afvlakking bij een nog steeds lage dichtheid. In het buitengebied zijn Zwarte Kraaien enorm gekelderd, zowel in boerenland als in bossen (in 2007 slechts 9 kraaien op ruim 1700 ha Boswachterij Odoorn/Exloo; van Manen 2008). In dorpen is de soort echter succesvol, mogelijk verband houdend met de betere protectie tegen roofvijanden (Buizerd *Buteo buteo* en Havik). Dat laatste zou ook voor Eksters gunstig moeten zijn, maar deze soort laat – na een piek halverwege de jaren tachtig – een dalende trend zien met recent een licht herstel. In vergelijking met het omringende boerenland is de dichtheid in Exloo echter nog steeds uitstekend, want ook Eksters zijn op grote schaal uit het agrarische gebied verdwenen (Dijkstra *et al.* 1999).

Spreeuw
Tot in de vroege jaren negentig was de stand van de Spreeuw tamelijk stabiel; pas daarna kwam de klad erin. De parallel met Kauw (die overigens wat later begon af te nemen) is frappant. Spreeuwen pendelen in het broedseizoen druk heen en weer tussen nest en emeltrijke graslandjes op <1000 m afstand (eigen waarnemingen in de buurt van Wapse). Emeltrijk betekent in dit verband: minimaal 70 per m^2 (Tinbergen 1981). Het zou interessant zijn te kijken waar de Exloose Spreeuwen in de nestjongentijd hun voedsel halen. Uit min of meer aaneengesloten bossen zijn Spreeuwen vrijwel geheel verdwenen; de weinige paren zitten hier allemaal kort op de bosrand (in Boswachterij Odoorn/Exloo in 2007 nog maar 21 op 1627 ha; van Manen 2008). Een tweede factor voor Exloo zou de renovatie van gemeentewoningen kunnen zijn, waardoor Spreeuwen niet meer onder de daken kunnen komen.

Huis- en Ringmus *Passer montanus*
Het dorp Exloo illustreert fraai hoezeer de aantalsontwikkeling van de Huismus kan variëren naar plaats en regio, zoals dat ook al bekend is van stedelijk gebied (De Laet & Summers-Smith 2007). Van afname is geen sprake in Exloo, ook niet van Ringmus die gemiddeld genomen óók een forse populatiedaling voor zijn kiezen heeft gekregen. De Huismus is, samen met Merel, de talrijkste broedvogel van Exloo. Hoewel over de ecologie van beide soorten in dit dorp niets bekend is, mogen we aannemen de leefomstandigheden nog aan alle eisen voldoen: voldoende nestelgelegenheid, voldoende groen, voldoende voedsel. Indachtig de geringe veranderingen in het dorpsbeeld lag dat in de lijn van de verwachting. Of dat ook geldt voor het omringende boerenland, is de vraag (zie kraaiachtigen en Spreeuw hierboven). Misschien dat mussen het op graan sec nog aardig kunnen doen (naast wat ze in het dorp vinden), terwijl kraaien en Spreeuwen in het broedseizoen afhankelijker zijn van insecten, emelten en regenwormen. Ook de weinige veeboeren tellen nog volop Huis- en Ringmussen op het erf.

Vinkachtigen
Twee soorten behoren tot de algemenere broedvogelsoorten: Vink *Fringilla coelebs* en Groenling *Carduelis chloris*. Beide laten over de afgelopen 32 jaar een lichte toename zien, met ongeveer een verdubbeling als voorlopig eindresultaat. Dat staat haaks op de afname en bijna-verdwijning van Kneu *C. cannabina* en Goudvink *Pyrrhula pyrrhula*, vooral zijn beslag krijgend vanaf de jaren negentig. Kneuen zijn afhankelijk van de zaden van onkruiden, die ze overwegend in het omringende agrarisch gebied (en ruigtes) moeten halen. Tenzij landbouwareaal uit productie is genomen, en vervolgens is verruigd, zijn kruidenrijke landbouwgronden een anomalie geworden. Putters zijn nog niet echt tot Exloo doorgedrongen; in 1976-2007 werd in drie jaren telkens 1 paar vastgesteld. Dat staat haaks op de kolonisatie van dorpen grenzend aan beekdalen in ZW-Drenthe en Noord-Drenthe (Bijlsma 1999). De Appelvink *Coccothraustes coccothraustes* broedt niet ieder jaar, maar wel met toenemende frequentie (tot maximaal 10 paren in 2000); daarna is de soort met dezelfde vaart weer verdwenen. Geelgorzen, niet bepaald dorpsbewoners maar in Exloo langs de randen vertoevend, namen licht toe om vanaf de vroege jaren negentig stabiel te blijven. Profiteren ze van de vele paardenweitjes?

Discussie

In het dunbevolkte Drenthe (momenteel evenveel inwoners als in Rotterdam-Zuid) zijn de veranderingen in het landschap minstens zo groot als elders in het land. De effecten daarvan op broedvogels zijn nauwelijks bekend, of bestrijken slechts de recente decennia (van den Brink *et al.* 1996). Dat is pindakaas als we de veranderingen in het landschap in de Middeleeuwen of daarvoor in ogenschouw nemen (Heringa *et al.* 1985, Bos *et al.* 1992). Een totaal andere wereld waarvan in 1976, de start van onderhavige kartering, nog maar weinig over was (Smit 1980, Waterbolk 1999). Hoewel er weinig verbeelding nodig is om te beseffen wàt er voor vogels is veranderd, wéten we bar weinig. Zelfs niet van de afgelopen eeuw. Misschien moeten we in de voetsporen van dominee A. van Veldhuizen (1933) een tocht door Drenthe maken met zijn "Op en om Adderhorst" als leidraad. Hoewel niet onderbouwd door cijfers, en misschien wat opgewaardeerd in het vuur van zijn poëtisch élan, vormen zijn natuur- en landschapsbeschrijvingen uit het begin van de 20ste eeuw een fraaie bron ter vergelijking met het huidige landschap. Of, zoals Arend van Dijk (1972) deed, spitten in de berichten van J.H. Pellinkhof die in het eerste decennium van de 20ste eeuw de omgeving van Meppel bestreek. Een dergelijke exercitie deed Brian Clews (2006) in een Engels dorpje waar W.H. Hudson (beroemd geworden onder meer vanwege zijn vogelonderzoek op de Argentijnse pampa's, maar dat is een ander verhaal) eind 19de eeuw bivakkeerde, met verwachte en minder verwachte uitkomsten.

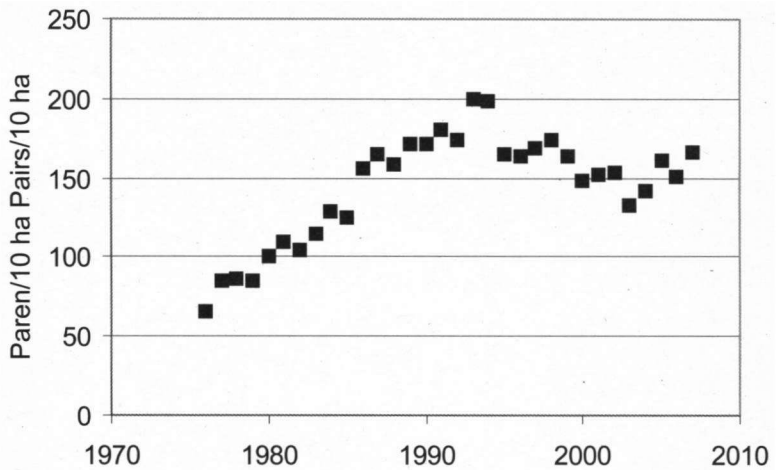

Figuur 2. Aantalsontwikkeling van de broedvogelbevolking (exclusief Roek) in Exloo over 1976-2007, uitgedrukt als dichtheid/10 ha.
Population trend of breeding birds (excluding Rook) in Exloo in 1976-2007.

Als we ervan uitgaan dat de waargenomen trends de werkelijkheid redelijk benaderen, moeten we constateren dat de vogelstand in de jaren zeventig en tachtig gelijkmatig is toegenomen. In de vroege jaren negentig was de stand verdubbeld ten opzichte van de middenjaren zeventig. Vanaf dat moment bleef groei uit en schommelde de stand rond een niveau van 150 paren/10 ha (exclusief Roek; Figuur 2). Het jaareffect overstijgt in belang verre de tijdelijke of geringe effecten van winter- en zomerweer, en voor de Afrikagangers de effecten van regenval in de Sahel. Dat kan alleen wanneer de leefomstandigheden in Exloo structureel zijn verbeterd in de loop van de jaren. Helaas hebben we daar geen harde cijfers van. Wel bestaat de indruk dat tuintjes struik-, boom- en bloemrijker zijn geworden, zeker in het gedeelte dat tussen 1965 en 1970 werd gebouwd (en in deze reeks de jongste wijk vertegenwoordigde). Interessant is in dit verband de constatering dat bijenvolken tegenwoordig voldoende nectar in het dorp zelf kunnen halen, iets wat in de jaren zeventig en tachtig ondenkbaar was. Bovendien kunnen negatieve effecten van strenge winters in een dorp makkelijker worden geneutraliseerd door bijvoeren en het bieden van warmte en beschutting. Opmerkelijk in dit verband is de geringe invloed van de strenge en koude winters van 1978/79, 1984/85-1986-87 en 1996-97 op de Exelse broedvogelbevolking. Er werd geen correlatie tussen winterweer en populatieverloop van standvogels gevonden, ook niet indien uitgedrukt als procentuele populatieverandering ten opzichte van het voorafgaande jaar.

Indien we de Exelse broedvogels indelen naar standvogels, korte - en middellange afstandstrekkers (binnen Europa blijvend) en Afrikagangers zien we dat standvogels de bulk van het gevederte uitmaken, en dientengevolge bepalend zijn voor de algehele trend. De korte en middellange afstandstrekkers volgen een vrijwel identiek verloop en zijn geringer in aantal (Figuur 3). De Afrikagangers zijn schaars, en de meeste sterk afgenomen: Zomertortel,

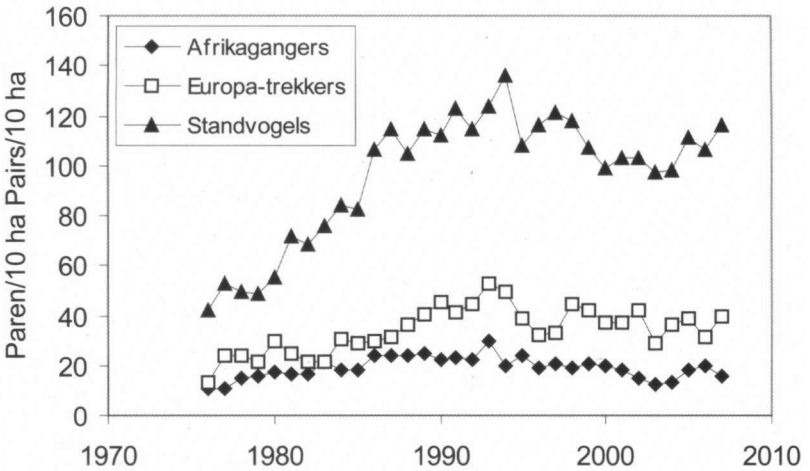

Figuur 3. Aantalsverloop van standvogels, korte middellange afstandstrekkers (Europa, exclusief Roek) en lange afstandstrekkers (Afrika) in Exloo in 1976-2007.
Trends of breeding birds in Exloo in 1976-2007, according to migration strategy (triangles = residents, squares = short-distance migrants within Europe excluding Rook, diamonds = long-distance migrants).

Gekraagde Roodstaart, Spotvogel, Braamsluiper, Grasmus, Tuinfluiter, Fitis, Grauwe Vliegenvanger en Bonte Vliegenvanger. Het relatieve aandeel van de standvogels is in de loop van de jaren toegenomen. Dit lijkt er op te wijzen dat de ontwikkelingen in de Exelse broedvogelbevolking vooral door lokale omstandigheden worden gedomineerd.

Net als in de tijdreeks voor Berkenheuvel-Wapserveld, maar liefst 40 jaar omspannend (1967-2006; van Dijk & Bijlsma 2006), is ook voor Exloo de slotsom dat een lange telreeks prachtig is maar blijft 'zweven' als het erom gaat waargenomen trends te verklaren. Zonder gelijktijdige metingen aan habitats, nestelgelegenheid, voedselaanbod en gedrag blijven we steken in correlatieve verbanden, en is zelfs de richting van vervolgonderzoek een greep in het duister. En derhalve moeten we ons aansluiten bij Mr. J. van Lier: "een Onderzoeker van het geschapene ontmoet veelmalen beletzelen, die hem omtrent sommige dingen in het onzekere laaten, wanneer de Natuur voor ons heur geheime vertrekken noch niet gelieft te openen; zy leid ons langzaam ter steilen toppunt, waarop de Wysheid haar Tempel heeft gesticht." Geschreven in 1781, en anno 2007 nog onverminderd van kracht.

Verantwoording

De kartering (inclusief interpretatie en uitwerking) werd uitgevoerd door JS, het verhaal geschreven door RGB, en de statistiek verzorgd door Leo Zwarts.

Summary: **Changing fortunes in the breeding bird population of the village of Exloo in 1976-2007.** Breeding birds in the village of Exloo, situated in the rural province of Drenthe (northern Netherlands, 52°53'N, 6°52'E), were mapped in 1976-2007. The village covers 85 ha (1767 inhabitants on 1 January 2007), but sections newly built during the study period (8 ha) have been omitted in the present study (although they were included in the mapping). Exloo is a typical rural village with lots of gardens, trees and shrubs, an absence of high buildings and a spacious set-up. It is surrounded by farmland and a large forestry with mostly coniferous trees planted in the 1940s. Over the 32 years of the breeding bird survey, 68 bird species were recorded as breeding, of which 26 species with less than 10 pairs in any one year.

The total breeding population steadily increased from the mid-1970s through the early 1990s, then more or less stabilised at a density of 150 pairs/10 ha. The increase was most pronounced in residents, less so (but still evident) in short-distance migrants and absent in long-distance migrants. The latter category showed many examples of declines, including Turtle Dove, Redstart, Icterine Warbler, Lesser Whitethroat, Whitethroat, Garden Warbler, Willow Warbler, Spotted Flycatcher and Pied Flycatcher. Year-effects dominated trends, and overruled the effects of severe winters, summer weather and rainfall in the Sahel. Local conditions and changes therein, such as an increasing coverage and density of trees and shrubs, provisioning of food during winter and the supply of nestboxes, are likely to have a larger impact on a bird population that mostly consists of resident bird species.

Literatuur

Bijlsma R.G. 1999. Broedende Putters *Carduelis carduelis* aan de rand van het Drentse Plateau. Drentse Vogels 12: 77-81.

Bijlsma R.G. 2006. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2005. De Takkeling 14: 6-53

Bijlsma R.G. & Santing J. 1996. Broedvogels van dorpen en steden. In: van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. (red.), Broedvogels van Drenthe: 122-134. Van Gorcum, Assen.

Bos J., Commies, A.M.A., Gras H., Jansen F., Knol F.K. & Wijnholds H. (red.) 1992. Geschiedenis van Diever. Stichting Het Drentse Boek, Zuidwolde.

Clews B. 2006. Birds in a village: a century on. Wild Guides Ltd., Old Basing.

De Laet J. & Summers-Smith J.D. 2007. The status of the urban house sparrow *Passer domesticus* in north-western Europe: a review. J. Ornithol. 148 (Suppl. 2): S275-S278.

Dijk A.J. van 1972. De vogels van Zuidwest-Drenthe. Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, Frederiksoord.

Dijk A,J, van & Bijlsma R.G. 2006. Lange-termijn veranderingen bij broedvogels in Wapserveld-Berkenheuvel. Drentse Vogels 20: 1-25.

Dijkstra B. 2001. De broedvogels van een tweetal wijken van Assen in 2001. Drentse Vogels 14: 73-79.

Dijkstra B., van Manen W. & Speelman R. 1999. Houden Drentse Eksters *Pica pica* het hoofd boven water? Drentse Vogels 12: 67-72.

Drewes R., Olk H. & Steendam H. 2006. Boomklever Sitta europaea, Drentse Vogel van het Jaar 2005. Drentse Vogels 20: 62-75.

Heringa J., Blok D.P., Buist M.G. & Waterbolk H.T. (red.) 1985. Geschiedenis van Drenthe. Boom, Meppel.

Klok C., Holtkamp R., van Apeldoorn R., Visser M.E. & Hemerik L. 2006. Analysing population numbers of the House Sparrow in The Netherlands with a matrix model and suggestions for conservation measures. Acta Biotheoretica 54: 161-178.

Lier J. van 1781. Verhandeling over de Slangen en Adders die in het landschap Drenthe gevonden worden, met byvoeging van eenige aanmerkingen en byzonderheden, tot deze en andere slangsoorten betrekkelyk. Facsimilé uitgave 1976, Krips Repro, Meppel

Manen W. van 1994. Broedvogels van Boswachterij Odoorn/Exloo in 1993. SOVON-rapport 94/03. SOVON, Beek-Ubbergen.

Manen W. van 2008. Broedvogels van Boswachterij Odoorn/Exloo in 2007. SOVON-rapport.

McKinney M.L. 2006. Urbanization as a major cause of biotic homogenization. Biological Conservation 127: 247-260.

Smit G. 1980. Exloo in foto's. Een stukje geschiedenis van het dorp Exloo. Vereniging Dorpsbelangen, Exloo.

Rutz C. & Bijlsma R.G. 2006. Food limitation in a generalist predator. Proc. R. Soc. B. 273: 2069-2076.

Tinbergen J.M. 1981. Foraging decisions in Starlings (*Sturnus vulgaris*). Ardea 69: 1-67.

Veldhuizen A. van 1933. Op en om Adderhorst. La Rivière & Voorhoeve, Zwolle

Waterbolk H.T. 1999. Uit het leven van een landschap. Geschiedenis van de zorg voor natuur en landschap in Drenthe. REGIO-PRojekt Uitgevers, Groningen.

Adressen:

JS, De Gloep 2, 7875 AJ Exloo.

RGB, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse (rob.bijlsma@planet.nl).